

לקראת השלב השני בתוכנית טראמפ: אתגר הדה-רדיקליזציה ברצועת עזה

תנאים מקדימים לשינוי התודעה באוכלוסייה העזתית הם השתלטות על מוסדות השליטה האזרחית ומניעת מעורבות של טורקיה וקטר. המנגנונים שיאפשרו את התהליך הם מערכות החינוך, המשפט והדת

ד"ר לימור נובל | דצמבר 2025

חאן יונס, אוקטובר 2025 (תצלום: Anas-Mohammed)

עיקרי הדברים

- הצלחת השלב השני של תוכנית טראמפ ברצועת עזה תלויה בטיפול שיטתי ברדיקליזציה של האוכלוסייה האזרחית ברצועת עזה.
- מערכת החינוך נדרשת לרפורמה מקיפה: שינוי תכנים, הכשרת מורים, עידוד חשיבה ביקורתית ופיקוח הדוק.
- רפורמה במערכות המשפט ואכיפת החוק בעזה צריכה לכלול חקיקה, אכיפה יעילה ושיקום ייעודי למניעת הקצנה וחזרה לטרור.

- שינויים במוסדות הדת חיוניים כדי למנוע הפצת אידאולוגיות ג'יהאדיסטיות וכדי לקדם פרשנות איסלאמית מתונה.
- פיקוח בינלאומי משולב עם שליטה ישראלית-אמריקאית נחוץ ליישום יעיל, לצד שימוש בניסיון שנצבר אצל מדינות הסכמי אברהם.

מבוא

בימים אלו אנו עדים להתקדמות לסיום השלב הראשון בתוכניתו של הנשיא טראמפ לסיום המלחמה בעזה וייתכן שאף מעבר לשלב השני בתוכנית, שעיקרו פירוז רצועת עזה ופירוק חמאס מנשקו לקראת שיקום עזה. בהקשר זה, יש לציין שכל תוכנית של "היום שאחרי" ברצועת עזה תידרש לעסוק בסוגיה האזרחית בכלל, ובנושא הזה-רדיקליזציה של האוכלוסייה בפרט.

רדיקליזציה היא תהליך שבו אדם או קבוצה מאמצים אידאולוגיות קיצוניות (פוליטיות, חברתיות, דתיות) ועלולים להשתמש באלימות במטרה להשיג את יעדיהם. תהליך הרדיקליזציה לג'יהאד ולטרור בכלל, ובקרב אוכלוסיית עזה בפרט, מונע משילוב של גורמים אינדיבידואליים, חברתיים, פוליטיים ואידאולוגיים/תאולוגיים. בהתבסס על ניסיון העבר, ובעיקר המקרים של מצרים, סעודיה ואיחוד האמירויות, מאמר זה יציג המלצות מעשיות לתהליך הזה-רדיקליזציה הרצוי בעזה.

במקרה של מצרים, נשיאי המדינה, בעיקר מובארכ וא-סיסי, נקטו יד קשה כלפי תנועת האחים המוסלמים במטרה לבלום את השפעותיה החברתיות והפוליטיות בדמות רדיקליזציה של האוכלוסייה. במקרה של איחוד האמירויות (UAE), בשנים האחרונות הוטמעו רפורמות משמעותיות במערכת החינוך ובשנת 2020 הוצגה תוכנית "Education 2020", שבמסגרתה מונו שרים חדשים והוקמו מנגנוני פיקוח מיוחדים על כלל מערכי החינוך, החל מהילדות המוקדמת ועד הבגרות. במקרה של ערב הסעודית, החל מאמצע שנות האלפיים שילבה מדיניות השלטון רפורמות במערכת המשפט, כחלק מאסטרטגיה רחבה יותר שכללה גם נוסח מחודש של תוכניות הלימודים, קמפיינים תקשורתיים, ובנייה מערכתית מחודשת של סמכויות הדת.

תהליך דה-רדיקליזציה יעיל עם סיכוי ריאלי להצלחה יהיה תלוי בשילוב של תנאים מקדימים ומנגנונים מתאימים. במקרה של עזה התנאים המקדימים לתהליך הם השתלטות על מוסדות השליטה האזרחית, ומניעת מעורבות טורקיה וקטר בפירוז ושיקום עזה. המנגנונים שיאפשרו את התהליך הם מערכות החינוך, המשפט והדת באמצעות רפורמות ייעודיות, מנגנוני פיקוח וניהול בינלאומי. תנאים ומנגנונים אלו מפורטים בהרחבה להלן.

תנאים מקדימים

1. השתלטות על מוסדות השליטה האזרחית

תנועת החמאס, שהיא תנועת-בת של האחים המוסלמים, מגייסת תמיכה ופעילים מקרב האוכלוסייה. זאת באמצעות שירותי סיוע כלכליים וחברתיים המספקים אפשרויות תעסוקה, עסקים וקידום מקצועי להמוני אזרחים. זוהי דרך חשובה לבניית רשתות של פטרונות, להבטחת

אדיקות דתית ולגיוס פוליטי, שכן תשתית אזרחית זו נבנית סביב המסגד. התנאי המקדים לכל תוכנית דה-רדיקליזציה בעזה הוא טיהור מוסדות השליטה האזרחית מחמאס ומהאידאולוגיה של האחים המוסלמים. במקרה של מצרים, האמצעים שנקט השלטון כדי לטהר את מוסדות השליטה האזרחית מן האחים המוסלמים כללו סגירה או הלאמה של ארגוני הצדקה של התנועה, בתי החולים והמרפאות שהיו מזוהים עם התנועה נסגרו או עברו אינטגרציה לתוך מערכת הבריאות המדינתית תחת פיקוח ממשלתי, וחל איסור על התאגדות תחת סמלים או אידאולוגיה של תנועת האחים המוסלמים.

2. טורקיה וקטר לא יהיו חלק מהכוח הבינלאומי לפירוז ושיקום עזה

בימים אלו עובדת ארה"ב על הרכבת "הכוח הבינלאומי לייצוב המצב הביטחוני ברצועת עזה" שיורכב מכמה אלפי חיילים, ונראה כי היוזמה הזו עומדת בפני אתגרים לא פשוטים, כאשר מצד אחד מדינות כמו אזרבייג'ן ואינדונזיה מתחילות לקבל "רגליים קרות", ומצד שני מדינות כמו טורקיה וקטר לוחצות לשלבן בכוח זה. מדינת ישראל מתנגדת, וצריכה להמשיך לעמוד על התנגדותה לכך שחיילים טורקים או קטרים ישולבו בכוח הבינלאומי, שכן טורקיה וקטר הן מנהיגות ציר האחים המוסלמים ותומכות בחמאס (שהוא לפי הצהרתו "הסניף הפלסטיני של האחים המוסלמים"). לנוכח זאת, יש לראות בנוכחות טורקית וקטרית בעזה מכשול בפני תהליך דה-רדיקליזציה.

מנגנונים

רפורמות במערכות החינוך, המשפט והדת רלוונטיות במישרין או בעקיפין לסוגיה של מניעת רדיקליזציה.

1. מערכת החינוך

תוכני לימוד: במצרים, תוכני הלימוד הוחלפו בתוכניות לימוד ממשלתיות שקידמו ערכים לאומיים וחילוניים במקום אידאולוגיה אסלאמית. באיחוד האמירויות נערך תיקון של התכנים החינוכיים לקידום שלום, סובלנות דתית ודו-קיום. נערכה בדיקה מקיפה של ספרי הלימוד והוסר תוכן קיצוני שיכול להתפרש ככזה המקדם חוסר סובלנות, אפליה או אידאולוגיות קיצוניות. הושם דגש על עידוד חשיבה ביקורתית וחינוך התלמידים להטיל ספק בנרטיבים קיצוניים, על סכנות האידאולוגיות הקיצוניות ועל ההשלכות ההרסניות של טרור. שיעורים בנושא סובלנות, דו-קיום, מגוון תרבותי, פתרון סכסוכים בדרכי שלום, אמפתיה, כבוד ודיאלוג בין קבוצות בעלות השקפות/דתות שונות מתקיימים בכל שכבות הגיל בגנים ובבתי הספר.

הכשרת מורים וזיהוי סימני אזהרה: במסגרת הפיתוח המקצועי באיחוד האמירויות, מורים קיבלו הכשרה לזהות סימני רדיקליזציה אצל תלמידים, כגון שינויי התנהגות קיצוניים ושימוש ברטוריקה קיצונית, וכן קיבלו כלים להתערבות מוקדמת. מורים מצופים לקדם נרטיבים מתונים.

מודעות דיגיטלית: בתי הספר באיחוד האמירויות מלמדים תלמידים לזהות תוכן קיצוני במרחב המקוון ולהימנע מצריכה של סרטוני תעמולה, מסרים של גיוס וחדשות כזב.

מעורבות חברתית ופעילות חוץ-בית-ספרית: באיחוד האמירויות בתי הספר מציגים לתלמידים מודלים חיוביים לחיקוי על ידי הרצאות אורח של אנשים מצליחים בתחומים שונים שיתנו השראה של מנהיגות והישגים. גם לתוכניות החינוך הבלתי פורמלי והחוגים (ספורט, אומנות, טכנולוגיה וכדומה) יש תפקיד לספק לבני נוער תשתית בריאה לאנרגיה וליצירתיות שלהם, ובכך להפחית את הסיכון לתחושות הניכור שעלולות להוביל לרדיקליזציה.

2. מערכת המשפט

ערב הסעודית משתמשת ביכולות מודיעין מתוחכמות, מערכות מעקב טכנולוגיות, פיקוח גבולות מחמיר ויחידות מיוחדות של לוחמה בטרור. כמו כן, המדינה הכירה בכך שקיימת עמימות הן בחוקי המדינה והן באכיפה, ועמימות זו מנוצלת על ידי גורמים קיצוניים. לכן בוצעה רפורמה מקיפה במערכת המשפט – בדגש על בתי המשפט ומערכות השיקום. המדינה יצרה מערך תביעה מיוחד לנושא לוחמה בטרור וכן מערכת נהלים של חקירה, העמדה לדין ושיפוט של עבירות הקשורות בטרור. בנוסף, בוצעה קודיפיקציה של החקיקה (עריכה שיטתית של חוקים ודינים). זאת במטרה להפחית מקרים של התחמקות מעונש ותפיסת המדינה כחלשה מדי או עמומה מדי ביחס לטרור. השלטונות הסעודיים פיתחו מערך שיקום בבתי הכלא הכולל תוכניות דה-רדיקליזציה ייעודיות (ייעוץ דתי, הכשרה מקצועית, ניטור ביומטרי לאחר השחרור, מעקב). למשל, התוכנית "Counseling and Care" המספקת ייעוץ פסיכולוגי, חינוך דתי מחדש והכשרה מקצועית. נתונים רשמיים הצביעו על הצלחה בתוכניות השיקום ועל שיעורים נמוכים של רצידיביזם (חזרה של עבריין משוקם/אסיר משוחרר לפשיעה).

3. מוסדות הדת

נקודת המוצא של רדיקליזציה היא לרוב ברמה האישית, מתוך רגשות של תסכול, חוסר שביעות רצון, וחוסר צדק נתפש בהקשר פוליטי או סוציו-אקונומי. זאת בייחוד בקרב קבוצת הגיל של צעירים בין הגילים 15-25 בעקבות משבר זהות או חיפוש מטרה המובילים לחיפוש משמעות, תחושת שייכות וזהות קבוצתית. במקרה של החברה המוסלמית התהליך כרוך גם בחיפוש סמכות דתית המאופיינת בפרשנות נוקשה וקיצונית של אידאולוגיה סלפית-ג'יהאדיסטית. מכאן החשיבות למנוע רדיקליזציה במוסדות הדת. במסגרת תהליך דה-רדיקליזציה במצרים, הוחלפו מטיפי הדת במסגדים לכאלו המאשרים על ידי המדינה. באיחוד האמירויות הוחלט כי החינוך הדתי בבתי הספר יהיה בפיקוח המדינה כדי לוודא שהלמידה משקפת פרשנות מתונה של האסלאם. מנהיגים דתיים וחכמי הדת משולבים לתוך יוזמות חינוכיות במטרה לספק פרספקטיבות מאוזנות ולגנות אידאולוגיות קיצוניות. בערב הסעודית קודמה פרשנות אסלאמית מתונה באמצעות מוסדות דת, תוכניות לימוד במערכת החינוך וקמפיינים תקשורתיים. כמו כן, בוצעה אכיפה נגד רשתות וממסדים דתיים קיצוניים והוגברה הפעילות המשפטית נגד מטיפים קיצוניים. בנוסף, הוחלט על פיקוח מחמיר יותר על מוסדות הדת. המדינה העמידה לדין ועיכבה לחקירה פקידים שקידמו אידאולוגיות התומכות באלימות ובערעור הסדר הציבורי. כמו כן, נערכו רפורמות או נבנו מחדש מוסדות המפיקים תכנים וטקסים דתיים.

4. פיקוח

במצרים הונהגה מדיניות של חובת בדיקות רקע מקדימות לתפקידים במערכת החינוך, וכן הוגבר הפיקוח על אגודות סטודנטים והוחדרו לקמפוסים אנשי משטרה ומודיעין למניעת רדיקליזציה רעיונית. באיחוד האמירויות בוצעה חקיקה של חוקים מחמירים לניטור בתי ספר פרטיים ומניעה של קידום אידאולוגיות קיצוניות בכל סוגי מוסדות החינוך. ביקורת ספרים ופיקוח מתקיימים באופן סדיר ותדיר כדי לוודא שמוסדות החינוך עומדים בדרישות החוק ובמדיניות החינוכית של הממשלה. גם לסביבה המקוונת והרשתות החברתיות יש תפקיד הולך וגובר בהפצת תעמולה המאיצה תהליכי רדיקליזציה, ונדרש מנגנון פיקוח גם בתחום הסייבר בדומה לניטור שמבוצע בישראל.

5. ניהול בינלאומי

באיחוד האמירויות קידמו שיתוף פעולה עם ארגונים בינלאומיים במטרה להטמיע וליישם שיטות שהוכחו כיעילות במניעת הקצנה באמצעות מערכת החינוך. ערב הסעודית שותפה לקואליציה בינלאומית ללוחמה בטרור (Islamic Military Counter Terrorism Coalition – IMCTC). תוכנית טראמפ מייעדת "ועידה אזרחית לניהול עזה", שאמורה לנהל את רצועת עזה באופן זמני, תחת פיקוח הכוח הבינלאומי. מטרתה ליצור מנהל אזרחי שישקם את התשתיות ויספק שירותים לתושבים ללא מעורבות חמאס. בפועל, גם ההקמה של גוף זה עדיין נתונה במחלוקת, והתהליך צפוי לעמוד בפני מכשולים פוליטיים וביטחוניים רבים. גם אם ישראל תצליח לייצב את "הקו הצהוב" כקו הגבול החדש, גוף הניהול האזרחי יידרש לפעול תחת פיקוח חיצוני אמריקני ומעורבות בינלאומית של מדינות הסכמי אברהם או מדינות ערביות מתונות.

סיכום

ההמלצות עבור מקבלי ההחלטות במדינת ישראל בנוגע לתהליך הדה-רדיקליזציה בעזה: מבלי שיתקיימו שני התנאים הבסיסיים להתחלת התהליך, האחד טיהור מוסדות השליטה האזרחית מחמאס, והשני מניעת מעורבות או שותפות של טורקיה וקטר בפירוז ושיקום עזה, הסיכוי להצלחה יהיה נמוך מאוד. בהתבסס על סקירת הרפורמות שהוצגו במערכות החינוך, המשפט והדת, אפשר לתכנן ולייצר רפורמות דומות במערכות אלו בעזה. נדרש לרתום את מדינות הסכמי אברהם לסייע בבנייה והטמעה של תוכניות הלימודים לאור הניסיון שלהן עם רפורמות חינוכיות דומות שכבר הוכחו כיעילות. מבחינת סוגיית המימון, אפשר להשיג את המימון הנדרש לכך ממדינות האיחוד האירופי למשל, שבעברן מימנו את ספרי הלימוד עבור הרשות הפלסטינית ועכשיו תוכלנה לממן את הטמעת תוכני הלימוד וספרי הלימוד החדשים עבור עזה.

מדינת ישראל אינה יכולה להסתמך על גורמי פיקוח חיצוניים. כדי שיהיה מנגנון פיקוח אפקטיבי הן על שלבי התכנון והן על שלבי היישום של התוכנית הוא צריך להיות בשליטה ישראלית, או בשליטה משותפת של ישראל וארה"ב. מומלץ לצרף למנגנון הפיקוח גם ערביסטים, מומחים בנושא תנועת האחים המוסלמים וכן מומחים לשפה ותרבות אסלאמית – משמע גם מומחים חיצוניים שאינם מקרב גופי הצבא והמודיעין.

כדאי לזכור שלמזרח התיכון יש אזור זמן מיוחד משלו – לפעמים תהליכים מבשילים מאוחר מדי מהצפוי ולפעמים, בהפתעה גמורה, מוקדם מהצפוי. לכן מדינת ישראל נדרשת להיערך בסוגיה חשובה זו של דה-רדיקליזציה בעזה, ויפה שעה אחת קודם. בעוד הנשיא טראמפ וארה"ב רואים בעיני רוחם את רצועת עזה בעוד שנים מספר כפרויקט נדל"ן עם מיזמים כלכליים-תיירותיים וגורדי שחקים, ישראל צריכה להיות מודאגת מהשאלה מי תהיה האוכלוסייה שתגור בהם בסמוך לגבולה.